

HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

HEMBYGDSVANDRINGAR MED HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

19 september 2019, kort hembygdsvandring om Jubileumshusen 35 år och om Skarpnäck under 10 000 år

*En genomgång av Kurt Hall och Hans Severinson, med inledning av Torbjörn Hallström.
Filmfotograf: Lennart Elovsson*

Länk till filmen i Youtube (39 min): <https://www.youtube.com/watch?v=4QbRRSNpOro&t=110s>

Hans tar med sig de ca 20 deltagarna upp på det lilla berget i Skärgårdsparken (mitt i bilden), och börjar berättelsen med att peka åt norr, ut över Skarpnäcksfältet och de många husen där. De är alla av rött tegel av ett slag som staden och HSB kom över som ett gigantiskt restparti i början av åttiotalet. Innan dess fanns här ett flygfält, uppfört i slutet av trettitalet som beredskapsanläggning till skydd för huvudstaden. Därförinnan var fältet odlingsmark, betesmark och kärr. När kärret dikades ut under medeltiden visade det sig att lerjorden var ganska svårödlad och svårbearbetad, ”skarp”, vilket anses ha varit upphov till namnen Skarpa och Skarpnäck. Går man över 3000 år tillbaka var det som vi nu står på en kobbe i ytterskärgården. Cirka en kilometer norrut har vi rester av Brunkebergsåsen, en mäktig sandavlagring från senaste istiden. Den sista sanden på denna ås lade sig där Skogskyrkogården nu är beläget, och den isälv som deponerat all sand avgav här istället isälvslera i ett tjockt skikt som lade sig ovanpå den finare lera som legat här på botten av hav från tidigare perioder.

Om vi nu blickar västerut ser vi i grönskan platsen där Skarpa By låg från tolv- till sextonhundratalet. Arkeologerna har hittat rester från grunderna av ett tiotal byggnader här, den största med ett mått av 9 x 15 meter, de övriga var mer normala torpstugor. På de tre gårdarna i Skarpa By bedrevs lantbruk fram till sextonhundratalet, då Skarpnäcks gård växte fram som säteri och i form av kungliga förläningar tog över omgivande marker.

Nu vänder vi oss söderut och tänker oss tillbaka till tiden innan Skarpa By kom till. Här över berget finns spår av en uråldrig stig, som med åren breddades till en väg, som bland annat ledde till Tyresö slott. Vägen gick precis väster om de gröna radhusen, och vidare längs grusvägen ner till sjön Flaten och dess barnbad. Strax innan sjön, på krönet av en mäktig

bergsbrant, fanns en fornborg, som var befäst från järnåldern fram till och över vikingatiden. Fornborgen var anordnad med murar så att det bara fanns en väg, lätt att försvara, dit upp.

Åter till Skarpnäcksfältet. Bönderna i Skarpa by använde troligen inte fältet för sina odlingar, utan hellre små tegar kring där vi står nu. När Skarpnäcks gård började driva större jordbruk kunde de koppla två oxar till plogen istället för en familjemedlem. En storskalig utdikning ägde rum, jag har minne av de djupa dikena från barnåren, och det finns fortfarande rester kvar. På det sättet kunde fältet bli produktivt. Genom dikena fördes rätt mycket vatten, vilket var upphov till det så kallade vattenkriget under sjutton- och artonhundratalet. Patron på Skarpnäcks gård blev ägare till Nacka gård, där det finns en kvarn nere vid Sicklasjön. Dit avleddes sjöarna i Nacka och Älta, medan vattnet härifrån leddes via Flaten och Drevviken ner till Tyresö. När man började att leda om dessa drag uppstod tvisten mellan Skarpnäck och Tyresö, vilket småningom löstes genom flera tvister. Idag avleds Skarpnäck genom en dagvattentunnel och en bäck genom koloniområdena ner till en sedimenteringsbassäng i Flatens norra vik.

Torpet Tåtorp låg bara knappt hundra meter här nedanför. Där har det funnits hus i över 500 år. Flera olika, förstås, ett timmertorp höll bara ca 100 år. Den som ville ha tak över huvudet för sig och familjen kunde ordna det på några veckor med en yxa, hårt arbete och det som naturen gav. Problemet var taket, som ofta blev gjort av spån eller halm, och således inte helt tätt. Därför, på grund av röta, behövde man timra ett nytt hus efter ca ett sekel. Gärna på samma grund, om läget och storleken passade. Nåväl, Tåtorp brann ner på slutet av 1930-talet efter att sista tiden ha varit klubblokal för skidklubben Hellas. Ordet Tä finns inte i akademins ordlista men väl i dess ordbok, där det anges som en stängselanordning för att samla ihop kreatur. Tåtorp finns det flera av, text i Uppland. (Här får Hans hjälp av en besökare med informationen).

Nu vänder vi oss österut. Några hundra meter bakom det vackra hus här till höger där jag bor (Reinhold Gustavssons, ritat av arkitekt Stefan Alenius 1989) ligger Skarpnäcks gård. Ursprungligen, på sextonhundratalet, låg här ett torp som hette Väderstad. Maria Sofia de la Gardie fick Skarpnäck som förläning, det var före reduktionen, då gick sådant för sig. Maria Sofias mans morbror var ju vår riksföreståndare Axel Oxenstierna, som var frikostig med sådana förläningar.

Maria Sofia ägde också Tyresö slott. En teori som omnämns är att hon byggde Skarpnäck som en övernattningsbostad, eftersom en resa med häst och vagn till Tyresö knappast genomfördes utan en övernattning. Vädret var ju inte alltid tjänligt för att segla dit.

Att hon kallade säteriet för Skarpnäck härrör dels från Skarpa By, och dels från en liten stad i sydvästra Tyskland och en borguin där som heter Scharfeneck. Som bekant hade ju Gustaf den andre Adolf härjat långt ner på kontinenten vid denna tid. Troligen hade hon vänner där.

Efter de la Gardie togs säteriet över av en friherre Schantz, som byggde en ny manbyggnad. Han var bekant med Årstafrun, Märta Helena Renstierna. Årsta slott var en stor markägare här på Södertörn, vid sidan av Tyresö slott. Nacka gård ägde mycket mark, men av den var till ganska liten del odlingsbar. På artonhundratalet köptes Skarpnäck av bryggeriägaren Friedrich Neumüller, som uppförde den nuvarande manbyggnaden. Han köpte också Nacka gård, till stor del för att få tillgång till dess kvarn.

Det finns (eller fanns) många torp i vårt område. Många av dem låg under Årsta, andra under Skarpnäck, åter andra under Hammarby gård. En deltagare berättade om Klisättra, nere vid Ältasjöns strand, som en period var ett säteri, förlänat av Magnus Gabriel de la Gardie till en adelsman Flaggensköld. Efter hans död i början av 1700-talet tog Skarpnäck över stället. Flera torp: Brotorp nere vid Ältaån, Pungpinan, där det även fanns en krog, Pottmyra bortanför nuvarande Hemköp (lydde under Stora Sköndal), Bergholm, Kilen, ett litet torp ett par hundra meter härifrån, stora och Lilla Kasby nere vid Ältasjön, där det ena finns kvar, Flaten, Broby med flera. Stora Sköndal hade flera torp under sig. Kärrtorp, där min firma är hyresgäst för närvarande, var ett torp under Stora Gungans gård, som i sin tur hörde till Hammarby gård. Kärrtorp byggdes omkring 1790, men nybyggdes 1895 på samma grund. Söderby torp vid Söderbysjön, från slutet av 1600-talet. Dammtorp vid Dammtorpssjön, som byggdes av torparen på Söderby men sedermera blev ett herresäte, som brann ner 1911.

Skarpnäcks flygfält kom aldrig till användning militärt. Dock nödlandade flera flygplan här under kriget, ryska och tyska. Trots order om motsatsen tilläts de att lämna fältet och landet. Flygfältet hade försvarsanordningar i form av bunkrar runt om, bland annat här där vi står, och uppe på berget mot Bagarmossen. De är nu förseglade, men var innan dess lekplats för oss grabbar på 1950-talet. Här var bland bunkrarna en tidig och populär terrängcykelbana, långt innan mountainbikes uppfunnits. Ja, om Skarpnäcksfältets användning för segelflyget och för motortävlingar är väl känt, om det får andra berätta.

Nu något om jubileumshusen, som firar 35 år i år.

Jubileumshusen heter en grupp av bostadshus längs Tåtorpsvägen, tolv hus med tillsammans 200 lägenheter, förenade av en liten parallellgata, en esplanad kantad av lindar. Bebyggelsen är den hittills senast byggda i Skarpnäcksfältets exploatering. Den uppfördes 1989, ett par år efter övriga hus i tegelstaden. Tegelhusen i Skarpnäck hade tre byggherrar, Stockholmshem, HSB och BGB, med en gemensam plan med ganska tät bebyggelse med slutna gårdar i stora kvarter. Jubileumshusen fick en avvikande detaljplan, med mer öppen lösning.

Markanvisningen gick till Stockholms Byggmästareförening (BMF), som efter en intern arkitekttävling utsåg sex byggmästare att bebygga marken. Det var Einar Mattsson Byggnads AB, Reinhold Gustavsson Byggnads AB, John Mattsson Byggnads AB, Folke Eriksson Byggnads AB, Platzer Bygg AB och Södermalms Trä AB. Det här var året innan den stora bygg- och finanskrisen, en period när ingenting var omöjligt. I kontrast till det enhetliga beståndet på fältet fick här arkitekterna fria tyglar. Alla byggnader uppfördes som hyresrätter, utom en, Brf Pungpinan. I den kommande krisen kom Reinholds på obestånd, och dess två vita byggnader omvandlades till bostadsrätter, Brf Autopiloten 7, efter att kortvarigt ha tagit över av banken. Insatsen var runt 30 000 kronor men avgiften så hög att banken tvingades efterskänka en del av lånet för att få de fyra hyresgästerna att teckna sig för en bostadsrätt.

Samfällighetens ordförande Kurt Hall fick fråga om hyror och lägenhetspriser här. Lägenhetspriserna här var som sagt låga här när husen var nya, och i hela Skarpnäck var priserna fluktuerande i hög grad. De senaste 15 åren har marknaden mer och mer stabiliserats, och idag är priserna stadigt ökande.

Efter detta fick Hans, Kurt och Torbjörn en applåd som tack för den ökade kunskapen om vårt närområde,

Refererat av Hans Severinson, januari 2021.